

'Godt vi kan grine af det'

Når social isolation, svækkede fysiske funktioner og afhængighed blokerer for svage ældre menneskers vanlige måder at handle på, kan de alternativt bruge humor og fantasi til at skabe nye handlerum. En ung antropolog har prøvet at deltage i fællesskabet på et daghjem sammen med de ældre. (Note 1)

Det er ikke muligt at krybe ind i andre menneskers kroppe og opleve verden præcist som de. Selv er jeg ung, og der er mange ting, som adskiller mig og mit liv fra de ældre daghjemsbrugere, hvis liv jeg i en periode fulgte nært. De har levet i en anden historisk tid, har oplevet at blive forældre, bedsteforældre, oldeforældre, deres kroppe er slidte, og de er afhængige af hjælp for at klare sig.

Menneskelig erfaring udfolder sig over tid og forandrer sig konstant. Sætter vi ord på, fastfryser vi kun ét øjeblik, én version og indfanger ikke erfaringens fylde. Hvis man gerne vil forstå ældre menneskers oplevelse af alderdom og afhængighed, er det altså ikke nok at interviewe dem om deres hverdag. Derfor tilbragte jeg megen tid med de ældre både på et daghjem og i deres eget hjem. Modsat så mange andre i deres liv havde jeg god tid, og jeg mærkede, hvordan også mine ben svulmede op i sommervarmen. De stillesiddende og tavse perioder skærpede min opmærksomhed på små afbræk, og jeg fik øje på, at de ældre faktisk håndterede deres situation med stor opfindsomhed og kreativitet. Berettiget i små fortællinger vil jeg i det følgende præsentere det, jeg så og give mine bud på, hvordan vi kan forstå det.

Ventetid

Lis og jeg sidder i Lis' stue – kan både nå kaffe, fjernbetjening og smertestillende piller fra lænestolene. Der er flere timer til fysioterapeuten Poul skal komme. Lis tager en tur på sin kondicykel: *Så, nu har jeg kørt en kilometer, så må han være tilfreds.* Af og til ryger

hun en cigaret: *Jeg må hellere tømme det askebæger, inden han kommer, jeg har lidt respekt for ham.* Telefonen ringer: *Der er han!* Lis rejser sig, så hurtigt hun kan; hun har nogle lammelser i den ene side efter en hjerneblødning. Den ringer igen: *Ja, ja Poul, nu kommer jeg.* Lis løfter røret; det er hendes datter.

Disse udbrud og initiativer kommer fra Lis som pludselige indskydelser; hun er i dialog med fysioterapeuten – ikke med mig – og forsøger således at tage forskud på hans tilstedeværelse. Det er Lis' måde at handle på i en ventetid, der er overkommelig (Note 2). Men klokken passerer 13: Nå, jeg synes, han strammer den i dag. Lidt tid går: *Ja, han bliver sku fyret nu!* Lis siger igen, at hun fyrer Poul, og udbrøder efter et par minutter: *Han skal ikke komme, jeg bliver sur.*

Ifølge antropologen Michael Jackson har alle mennesker behov for at føle, at de har handlemulighed og kontrol over deres liv (Jackson, 2005). Selv i de mest fortvivlende situationer vil vi ofte handle, som om vi alligevel kan gøre en forskel. Fx taler mange mennesker til computere eller andre maskiner, som om de var personer, og hvis de går i stykker, bliver vi irriterede, bander eller slår i bordet. Selv om vi reelt ikke kan ændre den frustrerende situation, kan vi ændre den måde, vi oplever den på. Lis spiller på sine følelser, bliver sur, og ved at bruge sin fantasi får hun magten til at fyre Poul. Hun handler alternativt, og det lykkes hende at genvinde en følelse af at være i kontrol, selv om han lader hende vente, og hun intet kan gøre ved det.

Karen håndterer ventetiden anderledes. Hun hører ikke godt og må sidde og lytte opmærksomt efter dørtелефonen. *Så skal man vente der hele dagen: Hvornår mon de ringer? Her siger de, at de måske kommer med varer i løbet af eftermiddagen, det har de jo altså også gjort, men hvornår? Eftermiddagen er jo lang!* Det går op for mig, at Karen har fravalgt hvert andet indkøb i forsøg på at undgå oplevelsen af at være bundet

For Andrea er fravalg af hjælp ikke en handlemulighed; hendes dagligliv afhænger af hjælpen udefra. Vi sidder i køkkenet, Andrea i morgenkåbe: *Du kan godt se, så venter man, og man kan ikke gøre noget. Det er det, når man ikke selv kan, ikke har kræfter,* forklarer hun mig. Hun venter på badehjælpen og forestiller sig ting, hun kunne have lavet i stedet, fx tørre støv af: *Men jeg kan jo ikke se, og jeg kan heller ikke sy,* tilføjer hun beklagende.

I ventetiden bliver de ældre konfronteret med deres egne begrænsninger, og afhængigheden af andre træder i forgrunden. Andrea slår opgivende ud med hænderne – hvad skal hun gøre? Når vi mennesker fratages handlemulighed, oplever vi afmagt. Det er, som om vi ikke tæller som mennesker. Derfor er mange ældre i ventetiden bange for, at de er blevet glemt.

Skrøbelighed og fællesskab

Du skal til fodpleje, Olga, meddeler Lone ved morgenbordet. Sammen med Susanne og Tina passer hun daghjemmet. Olga virker lidt nervøs: *Ja, jeg sagde også, om jeg kunne få kredit.* Olga har ingen penge med og vil ikke skylde. *Hun beholder da bare foden, til*

du betaler, forestår Lis. Jeg spørger, om jeg må gå med. *Jeg bider ikke, kun i brødet*, svarer Olga. Det må jeg altså gerne. Da fodterapeuten har taget hendes sko og strømper af, undskylder Olga, at hun ikke har taget fodbad: Hun har været så træt og spilder vandet: Kræfterne de slår ikke rigtigt til. Fodterapeuten beder hende slappe af, og Olga kommenterer: *Ja, jeg skulle jo gerne herfra med alle tæerne*.

Fleere ældre hentyder således til, at behandlingen "fortærer dem". De kan miste en legemsdel og kan ikke tage kroppens integritet for givet. Normalt tænker vi ikke på, hvor vigtig kroppen er, for at vi kan fungere til daglig; men hvis vi bliver syge eller får ondt, trænger kroppen sig pludselig på i vores bevidsthed (Leder, 1990). De ældre bliver opmærksomme på kroppen, når de ønsker at gøre ting, de ikke længere kan.

Olga er lidt sammensunken i ryggen, men går nu stærkt hen ad gangen bag rollatoren. Vi drejer ind i opholdsstuen, hvor Lis sidder i sin faste stol. Olga kører over for at sætte sig. *Kommer du flyvende?* spørger Lis. *Ja, nu har hun taget alle ligtornene... dem skal vi have til middag!* svarer Olga. *Grisetæer?* spørger Lis. Vi stopper op et øjeblik. Ler. Det er befriende og grotesk: Først forestår Olga, at hun som kødædende dyr kan finde på at bide i mig – og ikke

kun i brødet, dernæst at vi skal spise hendes afskårne hud til frokost; Olgas tæer er grisetæer. Oplevelsen af begrænsning og kropslig skrøbelighed trænger sig på hos disse ældre og finder udtryk i groteske spøgefuldheder. At le sammen – af sig selv og hinanden – forener og fornyer (Bakhtin, 1984, p.12). Det giver en følelse af fællesskab således at dele sine erfaringer.

Ofte sidder vi bare på række og kigger. Personalet går forbi. Stilhed. En dag tager Lis sig til maven: *Jeg er gravid!* proklamerer hun med et smil. Andre dage forestår hun sig selv som genfærd eller danserinde, og kommenterer: *Jeg går igen* eller: *Ét chassé*, idet hun rejser sig. Ved gang på gang at insistere på, at virkeligheden vokser anderledes ungt og aktivt frem, opnår Lis en følelse af handlemulighed: Hun manipulerer i fantasien forhold, der ikke kan ændres (se Weiner, 1991). De ældre på daghjemmet tolker generelt hændelser omkring sig med stor kreativitet og fantasi. Ifølge Jackson (2005) leger vi med virkeligheden for bedre at kunne håndtere den. Legen kan både hjælpe os til at komme væk fra en realitet, der opleves som svær, og den kan lette vores accept af den tunge virkelighed. Ved at fantasere over temaer som frugtbar/ufrugtbar, dyr/menneske og levende/død søger de ældre således

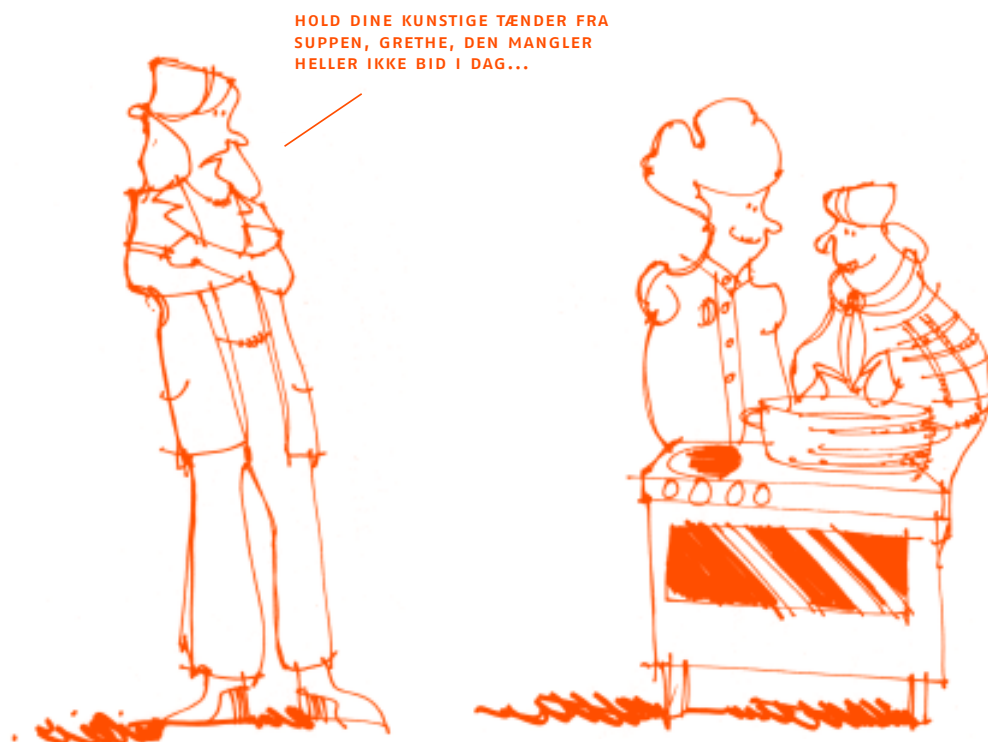
Ældre mennesker beskrives ofte med et ude-fra perspektiv og fremstilles som ofre eller passive modtagere af hjælp og pleje. Det kan fra en stående og travl position være svært at få øje på, at et svækket menneske agerer kreativt og konstant handler i forhold til sin egen situation. En anden tilgang kan være at nærme sig og at viderefremidle en forståelse af ældre menneskers egen erfaring af alderdom og afhængighed, som den opleves indefra.

I teksten indtager forfatteren en synlig position, hvorved læseren inviteres til at komme med og opleve, hvordan indsigten i ældres brug af alternative handlemåder blev til.

Line Munkøe er antropolog, og artiklen bygger på hendes speciale fra 2005: "*Godt vi kan grine af det*" – fortællinger om hvordan danske ældre kreativt lever institutionel afhængighed. København: Københavns Universitet.

line_munkoe@hotmail.com

Når vi mennesker fratages handlemulighed, oplever vi afmagt. Det er, som om vi ikke tæller som mennesker. Derfor er mange ældre i ventetiden bange for, at de er blevet glemt

i fællesskab at håndtere svækkelse, afhængighed og dødens nærhed.

Store drenge græder ikke

Det er august, solrigt. En dag ankommer Rasmus blå og hævet i den ene side af ansigtet og fortæller os ved morgenbordet, hvordan det skete: *En kantsten, den trehjulede knallert tip-pede: Det er bare ærgerligt, at der ikke gik hul, så var jeg ikke blevet så blå, men så kan jeg jo lege indianer!* kommenterer Rasmus. *Du skulle have puttet sprit på, så havde det ikke bredt sig sådan,* råder Alice. *Den har jeg drukket,* smiler Rasmus. Det blå øje er som et synligt stigma, der præger al hans kontakt med omverden.

Da Tina møder, stopper hun, kniber øjnene sammen og ser på Rasmus. Han smiler og afventer hendes kommentar. *Nå, du har rigtigt været ude at køre!* Tina vipper med hænderne, som om hun gasser op. Han leger indianer, meddeler Susanne, og Rasmus supplerer: *Ja, jeg mangler bare fjerene. Det er nogle flotte farver, du har valgt,* improviserer Tina videre. Da Rasmus er på vej op til fysioterapi, spørger Tina med bekymret alvor til faldet. Senere sidder

jeg ved Metha ude på gangen, hvor Rasmus kommer gående. Langsomt. *Åh Rasmus, du ser herrens ud i dag!* *Stakkels Rasmus,* hvisker hun, hæver stemmen og møder Rasmus med en strøm af spørgsmål: *Gjorde det ikke av? Slog du også benene? Ja! Det er en lang gang! Jeg skal ned og have lidt kulør,* afklarer Rasmus.

Metha fokuserer på tragedien, mens Rasmus hele dagen insisterer på komikken, der bagatelliserer det skete: *Han er alkoholiseret indianer eller solbader frem for en svag uheldig ældre mand.* Mens legen med stereotyper virker komisk, er det enkelte individs ulykkelige skæbne modsat tragisk (Bergson, 1993). Tragedien absorberer os følelsesmæssigt, vækker vores sympati, og vi kan umuligt grine af den. Rasmus bruger selvlatterliggørelsen til at tage afstand fra sit uheld, sin tragedie, og til at frasige sig andres medlidenhed ved at få dem til at grine af sig. Humor bliver en handle måde, der letter socialt samvær på trods af svaghed. *Store drenge græder ikke over små rifter,* forklarer Rasmus mig. Han insisterer på selvstændighed, og ved at spille med på komedien støtter perso-

nalet Rasmus heri.

Mishandlingen

For Metha og Lis er fysioterapibehandlingen smertefuld. Metha griner under massagen, og hendes arm er blevet blå. *Hun er sadist, det gjorde pokkers ondt,* siger Metha bagefter om fysioterapeuten Solvej. Lis har en teori om, at Solvej hver mandag afreagerer på hende efter weekenden. *Fra den ene tortur til den anden,* kommenterer hun således, en dag hun går fra fod- til fysioterapeut. I sammenstillingen mellem fysioterapi og tortur er der oplagte paralleller mellem de ældre på briksen og torturofferet: Kroppen er i en nedbrydningsproces og den udsættes for et andet menneskes direkte handling, der forårsager smerte. Ifølge Elaine Scarrys analyse af tortur er tildelingen af fysisk smerte... altid en imiteret henrettelse (Scarry, 1985 p. 31). Dog er fysioterapibehandlingen dels frivillig, dels et tilbud, som mange ældre mennesker er taknemmelige for at modtage, og behandlingens formål er at støtte og vedligeholde en allerede svækket krop. En dag under behandlingen forklarer Solvej: *Der sidder noget derinde i ledet, det er fordi dine muskler er så stram-*

me. Metha griner: *Jeg spænder, det gør lidt ondt. Ja, det er godt vi kan grine af det... Uh, jeg sveder! Tror du det er af skræk?* Senere under fællesgymnastikken slår Metha dog fast over for Solvej: *Du er nu flink ved mig.* Jeg undrer mig over denne konstant spøgende forhandling af roller og intentioner. Ifølge antropologen A. R. Radcliffe-Brown kan etableringen af en spøgefuld relation netop være løsningen på en modsætningsfuld situation, fordi en spøgefuld relation giver mulighed for at simulere potentielle konflikter og herved undgå dem (Radcliffe-Brown, 1952). For de ældre er det ambivalent at modtage en ønsket behandling, der samtidig gør ondt; samt at tillade en yngre og rørig person at berøre deres krop, mens de selv er passive modtagere.

Metha ender ikke som passivt offer. Hun bruger sin stemme, ler og gennem sort humor bliver det tilladt for hende at ytre fornærmelser, uden at fysioterapeuten tager dem alvorligt. Humor bliver en sikker måde at kritisere fysioterapeuten for en for hård behandling.

Kroppen under behandling

Ane skal til frisøren. Hun er præget af lammelse i den ene arm, trækker lidt på den ene fod og taler med frisøren om hukommelsen, der ikke fejler noget; de lumskede blodpropper og skaderne, man skal gå med resten af livet. Det mest forfærdelige er, når der sker noget med hovedet. Frisøren vasker Anes hår, slår et håndklæde omkring og trykker fast på Anes hoved for at tørre: *Så! Så fik vi lige klemt hjernemassen lidt på plads igen!* Ja, det trængte jeg til, svarer Ane. Jeg iagttager dem og tænker på denne hjernemasse, der trængte til at blive klemt på plads. Kroppen gøres til et plejeobjekt, som både de ældre og personalet kan behandle.

Flere ældre omtaler og behandler deres krop, som om den var en genstand: et skrog, et vrøg. Rasmus lader op inden træning, som om kroppen var et batteri eller en beholder, mens Ane stædigt træner fingrene, for at de, trods lammelsen, fortsat skal virke: De bliver ligesom elastikker. Kroppen er inden for rækkevidde, og i træningen mærker de ældre en umiddelbar effekt af deres

handling. Dog er det netop under træningen, at mange ældre konfronteres med begrænsning: *Bare du kunne noget mere,* siger Lis således til sig selv under fællesgymnastikken. Her bliver kroppen til en fjende at kæmpe imod.

De alternative handlemuligheder

Fortællingerne viser, hvordan en gruppe afhængige ældre, der ud fra et objektivt perspektiv lever i en verden med begrænsede handlemuligheder, finder alternative handlerum ved at lade humor, ord eller kroppen stå for verden. Dermed rykker de lidt på deres egen relation til verden eller andre mennesker, og de kan således opnå en følelse af at besidde handlekraft og være i kontrol.

Vi har set, hvordan ventetiden frustrerer, fordi den forstærker de ældres bevidsthed om afhængigheden af udefra kommende hjælp. Oplevelsen af handlingslammelse kan undgås ved at bruge fantasien: Lis tager forskud på hjælperens tilstedeværelse og omvender senere magtforholdet mellem dem, mens Karen helt undslipper oplevelsen af afmagt ved at frasige sig hjælp. Det kræver ligeledes stor fantasifuldhed at lege med i den spøgefulde tone på daghjemmet. Spøgefuldhederne indkredser ofte groteske scenarier omkring kroppen, grænserne for dens formåen og menneskelighed. Det står her klart, at de ældre oplever selve eksistensen som skrøbelig.

Humor er et effektivt værktøj til at behandle svaghed socialt, da den skaber følelsesmæssig distance. Rasmus griner af sig selv og får os andre til at grine med ved at stille sin tragedie i et komisk lys. Herved bliver en tung og svær situation lettere at håndtere både personligt og socialt. Den humoristiske sammenstilling af fysioterapi og tortur viser sig ligeledes at kunne lette det sociale samvær. I en behandler-situation kan det opleves ambivalent som ældre, passiv og svækket at være objekt for et andet menneskes handlinger. Ved at etablere en spøgefuld relation bliver det her legitimt at fornærme og kritisere, hvorved konflikter kan undgås. De ældres kroppe træder ofte i forgrunden både

for deres egen og for personalets opmærksomhed. Mange af de ældre, jeg fulgte, forholder sig til deres krop, som var den en genstand. Kroppen er inden for deres umiddelbare rækkevidde, og det bliver muligt at handle alternativt ved at behandle netop den.

Note 1

Dataindsamlingen bestod i et etnografisk feltarbejde af seks måneders varighed, hvor Munkøe på daglig basis fulgte en mindre gruppe ældre mennesker på et københavnsk omsorgscenter, besøgte dem privat og var tilstede, da de modtog hjemmehjælp.

Note 2

Det kan indvendes, at min tilstedeværelse påvirker Lis' ventestrategier. Det er dog mit indtryk, at Lis lader mig være til stede i sin hverdag, sådan som den normalt forløber, men en mulig indflydelse kan være, at Lis "taler højt" på grund af min tilstedeværelse.

Referencer

- Bakhtin, Mikhail (1984). *Rabelais and His World*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bergson, Henri (1993 / 1900). *Latteren – et essay om komikkens væsen*. Oversat fra fransk af Else Henneberg Pedersen. København: Rævens Sorte Bibliotek.
- Hockey, Jenny & Allison James (1993). *Growing Up and Growing Old – Ageing and Dependency in the Life Course*. London: SAGE Publications.
- Jackson, Michael (2005). *Existential Anthropology – Events, Exigencies and Effects*. New York og Oxford: Berghahn Books.
- Leder, Drew (1990). *The Absent Body*. Chicago: University of Chicago Press.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1952). *Structure and Function in Primitive Society*. London: Cohen and West.
- Scarry, Elaine (1985). *The Body in Pain – The Making and Unmaking of the World*. Oxford og New York: Oxford University Press.
- Weiner, James F. (1991). *The Empty Place – Poetry, Space and Being among the Foi of Papua New Guinea*. Indianapolis: Indiana University Press.

Læs også om humorens nødvendighed i Spidsen